

ДНЕВНИК ПЕСНИКА ДУШАНА КАПЕТАНОВИЋА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

На страницама старих листова и часописа током XIX и прве половине XX века често се срећемо са именима ранопреминулих српских песника, прозних и драмских писаца, преводилаца и других заборављених трудбеника на пољима културе, просвете, науке и уметности. Један од младих, талентованих српских песника био је и Душан Капетановић (Београд, 1881 – 1915), великошколац, апсолвент Техничког факултета у Београду, који се бавио писањем и препевавањем песама. Мало је оригиналних песама од њега објављено, али су значајни препеви двеју радничких песама, које су написане да би се певале на радничким састанцима, зборовима и демонстрацијама пре Првог светског рата. Једна од тих интернационалних песама у његовом препеву јесте *Радничка химна* (Ти што знадеш само јад) од др Цона Рида (Rüdt), објављен у Радничким новинама од 2. марта 1902. године, а друга *Радничка Марсељеза* (Застава наша нека се вије), препев песме немачког песника Јакова Аудорфа (1835-1898). Обе песме, дуго певане у круговима српског радничког покрета, донеле су му име српског пролетерског песника. Као оригиналан песник није могао да се песнички развије, јер је преминуо 1915. године у Првом светском рату.

По причању његовог сина Небојше, некад правника на Филолошком факултету, његов отац је „добрио запалење плућа на фронту 1914. и приликом бомбардовања Београда 1915. године, лежећи у постељи, погодио га је један шрапнел у ногу. Пренесен је у болницу, где му је ампутирана нога, али је после неколико дана преминуо. Умро је и сахрањен пред самом болницом, где је сад Медицински факултет, а касније је пренет на Ново гробље и почива у парцели 21.¹ На списку погинулих српских

---

¹ На Новом гробљу и сад постоји спомен-гробница у којој су сахрањени поред песника, како тамо стоји: отац Јован Капетановић (†1903), мати Лиља Капетановић и Љубица Толмач (без уклесаних година); у другом браку Јован, шеф агенције Српског бродарског друштва, имао је, осим Душана, још једног сина који је умро као дете. Песник наводи у једној песми и „сестрицу Јелену“ о којима нема записа на споменику. На другом делу споменика уклесана су имена Даринке Капетановић, Душанове полусестре из првог брака његовог оца Јована, која се удала за чувеног црногорског лекара др Петра Миљанића

војника, који су погинули при одбрани Београда, који је стојао на табли код цркве Ружице на Калемегдану, уклесано је и његово име.“ У рату је као инжењер са екипом постављао и одржавао телефонске везе.

Приликом случајног познанства са Душановим сином, господином Небојшом Капетановићем, написао сам биографију² његовог оца и добио копију необјављеног песниковог текста *Мој дневник* (од 16. јула 1914). Уз текст ратног дневника Д. Капетановића, који је он водио само прве године ратовања, 1914, од 16. јула до 16. септембра, постоји и краћи наставак из 1915. године (од Митровдана до Божића), који је водила Душанова супруга, Олга Шуваковић-Капетановић (1886-1962); оба дневника су датирана по старом календару. Како овај рукописни дневник из Првог светског рата Душана и Олге Капетановић није до сада објављиван, а њихова деца Иванка (1907-1983), удата Продановић, и син Небојша (1911-?) нису више у животу³, објављујем га поводом сећања на ратну 1914. годину, као успомену на песника Душана Капетановића и његову породицу.

Ђорђе Перић

(1868-1946) и њихова деца др Нико Миљанић (1892-1957), инж. Павле Миљанић (1899-1975), ранопреминуло дете Јовица Миљанић (1930-1935) и Ружа Миљанић (без уклесаних година). Посебно стоји и мали споменик на коме стоји име Емил Капетановић (†1892), предак ове лозе Капетановића. Има их расељених у Јужној Србији и у Војводини.

² Видети: Ђ. Перић: *Нови подаци о „Радничкој химни“*, Политика, 12. мај 1979; Исти: *Капетановић, Душан*, Лексикон писача Југославије, Нови Сад 1987, 43, са сликом.

³ Годину смрти правника Небојше Капетановића нисам успео да сазнам, јер се после са њим нисам виђао; од њега сам у разговору сазнао да он нема деце. На споменику Капетановића још је уписана Иванка (†1983), која је имала два сина: Миодрага, архитекту, и Драгомира. Осим њихове мајке, они су, као и Небојша, имали посебне споменике и о њима нисам успео ништа да сазнам. Тако ми је остало непознато шта је са оригиналом ратног дневника, да ли је сачуван и где се налази. Копија коју овде саопштавам прекуцана је на машини са латиничким словима (стр.18 + 5), док је оригинал писан ћирилицом, па га и ја тако саопштавам без измене.

Д. К.
МОЈ ДНЕВНИК
(од 16. јула 1914)

[1] 16. јула 1914. у Нишу

Рат је већ објављен; Београд бомбардују. 20. јула имам да се јавим III чети Телеграфског одељења, а 23. овог месеца полазимо из Ниша.⁴

[2] 17. јула.

Кум Леса отишао у Београд службеним послом. Ако буде доспео, свратиће у наш стан, да види шта је с мамом и Бранком, па да их наговори да дођу у Ниш.

[3] 18. јула.

СТИГАО Милан Капетановић,⁵ довео породицу и ташту; сви се стрпали у једну собу. Кума још нема; но и рано је за његов повратак.

Дође и Иван Маринковић.⁶ Наш стан, како рече Олга, постао београдски Конзулат.

У Нишу ври као никада до сад.

[4] 19. јула.

Аустријанци још нигде нису прешли. Ни у самом Београду, како чујем, није баш тако страшно. Свет се овде већ умирио и спокојно чека даљи развој „рата са великом и моћном Аустријом“. Затишје... Само што су јутрос хаубице туњили нишким улицама и непрегледне масе пешака пролазиле идући Црвеном Крсту.

---

⁴ Душанова породица поделила се у две групе: супруга Олга са децом дошла је за Душаном у Ниш, а мати Лила и други чланови су остали у Београду да чувају породичну кућу.

⁵ Милан Капетановић је познати београдски архитекта, професор Велике школе, у даљем сродству са Душаном, односно његовим оцем Јованом. Позната је његова регулација Калемегдана.

⁶ Иван Маринковић (1890-1955), који се у тексту помиње, син је познатог српског композитора Јосифа Маринковића (1851-1931). Јосиф је био ожењен (од 1889) Лепосавом Толмачев-Вукадиновић (1863-1944) из Врањева (Новог Бечеја), где је и он живео, и са њом је имао троје деце: Ивана, Јелену Маринковић-Валчић (1891-?) и Видана (1901-1953). Иван Маринковић и Душан Капетановић били су деца од две сестре: Лепосаве и Лиле Толмачев-Вукадиновић. У њиховој породици помиње се и трећа, вероватно Љубица, чије је име уклесано на гробници Капетановића, која је живела са њима и није се удавала. Најстарија је била Лила, средња Лепосава, наставница Више женске школе у Београду, где је предавала немачки и певање. Јосиф Маринковић је у Врањеву посеђивао породицу Толмач-Вукадиновић и доносио ноте за кућно музицирање најстаријој од њих, дакле, Лили. Пошто се она удала у Београд око 1880, Јосиф се оженио средњом, Лепосавом, која је за сестром такође отишла у Београд. (видети монографију: Властимир Перичић: *Јосиф Маринковић*, Београд 1967, 41).

[5] 20. јула.

Сврши се и то; ситуација је одређена: Немачка објавила рат Русији. И тако се догоди оно страшно и катастрофално о чему слушамо још од детињства: поче европски рат! За њим долази оно што ми се још у најранијем детињству усадило у душу као идеал над идеалима, велики, величанствени али недостижни идеал: Ослобођење и Уједињење Српства.

[6] 25. јула, у Аранђеловцу.

За ово време откад престадох с бележењем догодило се неколико догађајчића које накнадно бележим на овој доколици у логору, у црквеној порти.

Вратио се кум из Београда; сви су живи и здрави, али нису хтели доћи у Ниш пошто је теча, једина мушка глава, изјавио да за бежанију немају пара.⁷ Кум их је затекао све у дворишту нашега стана где заједно са комшилуком држе конференцију.

Теча је рекао да ће још тог вечера да се преселе у његову кућу, у Хартвигову улицу. Но то је још горе, јер по писању новина, последњих дана гранате падају баш ту око „Тркалишта“.

23. кренули смо се из Ниша. Успут чусмо фантастични глас: да је Шести пук у Земуну... Но то су одмах демантовали силни бегунци „београчићи“, које смо виђали на свакој станици, где беже у „говедским забалегованим вагонима“, како злурадо рече један коморција.

У мрак стигосмо у Младеновац. Комора остаде на улици да бивакује, а ми остали сместисмо се у једну механу, у „Кантонман“.

Ујутру се већ чула дерњава продаваца београдских новина. Купио сам све новине: „Политику“, „Пијемонт“, „Депешу“ и „Стражу“. Дobar знак: београдска журналистика већ гуче из подрума и сутерена.

Нађох се с Иваном: добио одсуство и иде у Београд. Дадох му тридесет динара за маму (за кирију, „али с тим“ да је сада не плати).

Пре седам изјутра кренусмо за Аранђеловац; напред чета од деведесет људи, а за њом дуги низ коморцијских кола. У једним колима моја маленкост одупире се и рукама и ногама да не склизи с гомиле најразличнијих ствари. Врућина као у паклу, а прашина гора него у Београду. После два сата гушења прашином, био сам као маскиран: лице сиво као моје шаторско крило и обрве седе као у старца стогодишњака.

Око десет, на домаку села Орашца, чусмо потмулу тутњаву са северне стране. Наста тајац, а затим коментари: „бомбардују опет Београд“... „Није, то је код Умке“... „Можда наши већ прелазе“... „Хаубици, то су хаубици!“ ...И први пут у животу, на домаку ратишта, слушао сам ту топовску песму у „дактилческом ритму“: (-у у): ху-у-у, х-у-у...

⁷ „Теча“ који се овде помиње вероватно је композитор Јосиф Маринковић.

Идемо даље. Мој коморција Баштовановић, Мачванин, показује ми десно: „Ено, пијонери копају шанчеве!“ Дођавола!, мислим, зар ту!?

На једној благој косини бели се нешто као крстине жита на њиви. „Ено видиш, војска, оно су шатори!“, објашњава мој коморција.

У једанаест застадосмо на одмор код Орашца. Одозго тутњи, престане, па опет. Један се шали: „Тамо горе мора да је нека заветина“, (па пуцају из прангија).

Скоро шест сати по подне. Пролазимо кроз Врбицу и Аранђеловац и скрећемо лево, у црквену порту. Зачас се подигоше шатори. Пушке сложене у купе, пасуљ крकोће у казану; мрак се спушта... После вечере командир преморен леже. Ја прилегао пред шатором. Месечина се просула по шаторима, чује се кашаљ, ркање, тих разговор, рзање коња. Кроз ту мешавину гласова живих створова и кроза шатор допире зујање вршалице. Журе старци да све ураде што пре, јер ко зна шта чека овај питоми крај за дан-два.

Данас изиђох до Бање. Пролазим улицом дугом као гладна година. Пре осамнаест година, као дечко, био сам овде. Промена доста: нов општински дом, неколико вила, „Ново здање“, железничка станица. Улазим у бањски парк који ми изгледа као да сам га јуче оставио. Лепо, достојанствено „Старо здање“ и дивна алеја горостасних топола враћају ми мисли на моје дечачке године. Многи детаљи ускрсавају у сећању и изгледа ми невероватно да је прохујало осамнаест година од како сам био овде. А ја сад зрео човек, имам жену и двоје деце.

Још има нешто гостију: неколико жена и девојака, два-три болешљивка и по који београдски Чивутин. Остали се растурили, јер је војска заузела оба „Здања“. У Старом здању је Армијски штаб.

На извору, над којим је подигнут нов павиљон, маса војника са лиманим чутурицама и крчазима: долазе по киселу воду.

[7] Данас се вратио Иван. У Београду је добро. Наши већ спокојни; одбили су предлог да се иселе. Сви се брину за мене и много ме поздравили. Олгици сам се јавио из Младеновца, а данас и одавде. Ускоро ће ми, ваљда, моћи моје драге Нишлије да пишу. Сутра ћу послати Олги адресу. Иначе, овај логорски живот постаје већ монотон.

Ја „Комесар“ и састављач операцијскога дневника, мало имам посла. Спавам у командирову шатору и зебем ноћу још непрестано, али се већ и привикавам на пољску ноћну свежину; штавише, изгледа ми да мање и ређе кашљем него ли у Нишу.

Имамо „менажу“. Понекад због тврда, рђаво скувана меса поквари ми се желудац, те морам да се лечим – коњаком. Већ сам попио цео литар који ми је Олгица спремила кад пођох из Ниша. Због жалби са свију страна против куvara, овај извуче фуру: потпоручник с корбачем

у руци скренуо ми је пажњу на околност да је њему, кувару, врат преко мере задригао, што значи да се баш много не секира за опште добро. Овај је позивао Бога за сведока да још од рођења тако лепо изгледа. Потпоручник, не уважавајући то, казао му је благо: да се поправи, иначе ће добро запамтити европски рат, а стражњица ће му се зашаренити као „персијски ћилим“.

И тако мили време: у логору причања и препричавања о прошлим ратовима, по каква сензација донесена с улице, ручак, вечера, спавање; ван логора шетња до бање; тамо, кисела вода, кафа, лимунада, а успут која шљивовица, клековача и опет – кафа.

После вечере делимо Аустрију и правимо нову Карту Европе. Попије се по који „шприцер с киселом водом“, падне по која „народска“ анегдота, па онда – у лежу.

Да забележим једну. Један „трећепозивац“ кад је чуо да је плануо „европски рат“ казаће: „Кад смо ратовали с Турцима, измирила нас је Јевропа... а ко ће сада да нас мири?“

[8] 2. августа у Убу.

Последњих дана у Аранђеловцу остадосмо без новина. Невоља. Ни раније није било уредно и „тазе“ новина, али се опет налазиле по које од пре три-четири дана, а понекад и билтен војне цензуре долазио нам је до руку. Сад ни тога више нема. Неизвесност, тешка, досадна неизвесност.

30. у подне бану у логор Живан Терзић. То ме није баш ни изненадило, јер сам свикао да натрапам на њега и онде где га никад не бих могао очекивати. Човек дошао од некуд из „бестрагије“ по – вино. Уговорисмо да се нађемо око 5 сати поподне, али се не састасмо.

У исто време стиже и Иван: дошао да се опрости са мном, јер се креће још тога дана даље.

Око 4 сата поподне, баш кад сам се спремао да потражим Терзића, дојури на коњу један војник и каза командир да га зову у армијски штаб, без сумње због наредбе за покрет, јер, вели, изгледа да су Аустријанци прешли на линији од Љешнице до Шапца. Командир одјури у штаб, а после три четврти сата дође колима потпоручник и повика: „Пакуј!“ Наста узбуна и трчање какво никад нисам видео. За сат беше сав логор растурен и све ствари стрпане на кола; и ми кренусмо.

Ја пођох уз комору пешке и замишљајући да ћемо некуда далеко, много далеко, снабдех се дуваном и корачах задубљен у решавање питања: на коју ћемо страну и докле? У томе, после двадесет минута, комора стаде: ми смо били пред Армијским штабом у Буковичкој Бањи. Улогорисмо се у самоме бањском парку према „Старом Здању“. Али ни ту не остасмо дуго.

На тупњаву топова одозго, са севера, бејаш последњих дана толико навикао, да већ ни не обраћах пажњу на то. Али, овог дана, те ноћи и сутрадан до нашег поласка пролазила је силна војска друмом за Лазаревац: пешадија, брзометни топови, хаубици, коњица, комора. Врева целе ноћи: шенлучење из пушака, шум корака масе од по неколико хиљада људи, добоши и трубе, бахат коњице и клопарање топова и топовских кара...

Кроз запарну јулску ноћ чујем песму из заморених груди: „Хеј, јел’ те жао што се растајемо!“⁸. Слушам све то, сан ме оставља и ја осећам да се приближују судбоносни дани.

[9] 31. у 6 сати поподне кренусмо из пријатне Буковичке Бање путем ка Лазаревцу.

Пут закрчен непрегледним низом коморцијских кола која миле; ми их обилазимо гушећи се у страховитој прашини и труцкајући се по беспримерно рђаву путу. Најзад, не могући више издржати, силазим с кола и продужујем пешке. После 3 сата пешачења, пењем се опет у кола, завлачим се у миришљаво сено и спавам лепо и мирно као код своје куће

1. августа пред подне стигосмо у Уб, бедну паланчицу која заудара ђивтинством и зеленашством.

2. августа у 3 сата по поноћи оде командир с једним одредом да постави телефонску везу између Коцељева и Великог Бошњака.⁸ Те ноћи, како се чуло, имао је да се изврши препад на Аустријанце, који су узели Шабац, обладали Мачвом до линије Љешница – Шабац и заузели позиције на Церу. Цели дан, спремивши ствари, чекали смо наредбу за покрет даље.

[10] 6. (августа) на Преображење, у Великом Бошњаку.

3. августа у 7 и по сати пре подне кренусмо даље. После 7 сати путовања стигосмо у Коцељево. Село ушорено, управо подигнуто крај пута за Шабац.⁹ Женска ношња код млађег света као и у Срему – „варошка“, говор, нагласак, потпуно сремски.

Штаб већ измакао, те и ми у 4 сата по подне пођосмо за њим и у 6 сати по подне стигосмо у Велики Бошњак. Село опет поред пута; с две кафане, три бакалнице и једним парним млином у минијатури. Осим тога, неколико „модерних кућа“ за које је пелцер сигурно узет из Шапца.

Бегунци из Шапца и околних села већ учестали. Пролазе већ и рањеници, па заробљени Аустријанци, који са својим новим, као небо

⁸ Велики Бошњак у Тамнави променио је име у Драгиње, по краљици Драги Машин-Обреновић (убијена 1903), али је доласком династије Карађорђевића враћено старо име; данас: Драгиње. Маршрута је била: Аранђеловац – Лазаревац – Уб – Бањани – Новаци – Коцељево – Мали Бошњак – Велики Бошњак (Драгиње).

⁹ Коцељево је варошица на главном путу Шабац – Ваљево; и данас има исти положај.

плавим униформама јако одударāju од наших траљаво обучених војника што их спроводе.

Са стране Цера чује се учестана топовска паљба, са даљине од 15 километара. А кад се смркло, видело се лепо како светлуцају шрапнели при распрскавању. Питам командира каква је ситуација на бојишту. Он, журећи на посао који ће, без сумње, трајати целу ноћ, нервозно одговара: „Море, бију се! ето им ту позиције“, показа руком на Цер и опсова нешто „тамо њима“.

Целу ноћ грували су топови, а кад се после сна, пред зору разбудих и с овлажене сламе, тром и ломан, као да сам спавао у тамници – све је било мирно... Замало, па топови опет учесташе и тако с малим прекидима непрестано.

Већ трећу ноћ како смо овде. Шапчани, управо старци, жене и деца, истерани из Шапца онако како су се затекли у тренутку уласка аустријске војске, слегли се у ова села полунаги, без намирница и згрчили се у кафанске собе, сељачке куће. Кола с прњама, рашчупане и раздрљене жене, деца боса и у кошуљицама, уплакана и улепљена блатом, по која крава, два три свинчета која брекћу од преморености – то је слика која у своме бескрајном понављању замара око. И таква се поворка креће друмом по цео дан, притешњена готово у друмски ров комором и војском што непрекидно пролазе.

Рањеници све чешћи, заробљеника све више. Све се то измешало и прекрило оба пута која пролазе крај нашег логора. И данас око 1 сат поподне та руља се „измеша још више и појури“ у лудачком трку друмом од Шапца. Извитлана прашина је тако рећи затрпа и из тога издуженог и прљавог облака чуо се неки неодређени жамор, као блејање оваца из даљине. То потраја кратко време као напрасни олуј и утиша се. Олуј панике „пројури“ испред мојих очију, као у биоскопу. Извиђох на друм. Питам: шта је било? Одговор исти са свију страна: „Неко повика, ето швапске коњице, а ми онда као што видиш...“

Још једна занимљивост данас: предвече армијски жандарми, војници телеграфске чете и све оно што се с пушком нашло на друму код Великога Бошњака припуцало на један аустријски аероплан који јасно зујећи одлете ка Дрини.

[11] 10. (августа), на Радоњића Брду испод Цера, а између села Текериша и Помијаче.

8. (августа), после 5 сати ујутру кренусмо из Великог Бошњака и стигосмо у 10 сати пре подне до цркве код села Криваје. Овде је пољска болница: рањеника и наших и аустријских.

У 11 сати пре подне ми „административни“ пођосмо уз одред који је подизао пољску телеграфску линију и тек у 3 сата по подне стигосмо

на Радоњића Брдо, где је Армијски штаб. За ручак било је – купина. Ту смо. На дојучерашњим положајима, испресецаним пешачким рововима на брду над којим се до ономад распрскавали шрапнели и преко којег су фијукала зрна од челика. Сад је мир, мир потпун, као да се цела природа заморила тим вишедневним огорченим певањем. Цер ћути као да ничег није било, иако хиљаде људи у униформама као небо плавим леже непомични по његовим падинама.

Тишина је, вече се спушта, попци зричу; с озвезданог неба трепћу звезде мирно, равнодушно и не гледајући, и не видећи ово гробље народа на окомцима циновскога Цера.

Срби из Лике, из Босне, из Срема; Хрвати, Чеси; сви доведени силом, а не идејом да се боре против браће, противу Словенства, противу себе самих, леже сада у локвама крви своје, тако безциљно и безидејно, тако лудо и грешно проливане. И зар је било паметније тако изгинути, него ли у срчаном отпору према онима који су их потерали као бесвесну руљу: да убијају браћу, да буду саучесници у злочиначком пустошењу питоме Мачве, лепе Поцерине и мирнога Јадра и да ортакују у зверствима поманиталих швапских кукавица и осине Маџарије? Задах њихових лешева шири се кроз до јуче мирисна поља и ливаде, кроз шљиваре и шумарке и преко изгажених и потрвених њива.

А кад је свануло, војска стараца-сељака кулучара вукла их је дрвеним кукама и заптивајући носове затрпавала их у плитко ишчепране гробове у којима ће, без крста и белеге, поред својих Јозефа и Иштвана да почивају вечни санак у братској, у својој земљи, ова браћа заблудела, ова браћа грешно нерешљива.

Истина, и предавали се у масама. Сретао сам стотине Чеха који су нас поздрављали по војнички вичући „nazdar“ (здрavo!) и одговарајући на питања да су „Чехи“, који су певали „Хеј Словени!“ и „Где је домов мој“... Сретао сам Срба: Босанце, Личане, Сремце, како певају и кличу Србији и Краљу Петру.

Али, оголели и изгладнели бегунци, по збеговима и друмовима, у свом јаду и огорчењу гледали су те поворке с неповерењем и с побледелих усана њихових чуо се, иако неправичан, ипак разумљив прекор: „Јес' сад сте Чеси и Срби, сад певате и здравите нас, а што то не чинисте раније?“... Јер народ их види у оним истим плавим униформама у каквим су били и они што су га опљачкали, изгонили из домова, што су убијали његове синове, клали његову нејач. Народ само види ту униформу, плаву као небо, а за њега под том униформом црна је душа „Швабина“, огрезла у крви и злочину.

[12] 11. августа, на Радоњића Брду (Брачинац)

Данас је дан радости: око подне наши заузели Шабац; и тако сада нема више ћесарске војске с ове стране Дрине и Саве. Вишедневна кано-

нада око Шапца умукла је и само се виде два горостасна стуба дима како, узносећи се право, упиру о небесни свод. А кад се смрачило, лизнуо је пламен из тога дима као са каквога огромног жртвеника који догорева... Весели Шабац догорева.

Још смо овде, на 30 километара јужно од Шапца, у очекивању да се кренемо: да л' у Босну, ил' Срем земљу равну?...

[13] 19. (августа), у Богатићу (у Мачви).

17. ујутру кренусмо са Брачинца и скидајући успут телефонску линију до Градојевића, стигосмо предвече преко Великога Бошњака у село Причиновић (Хоцино село) код Шапца. У сутон, кроз који су се једва назирали предмети, пред једним згариштем, слушао сам причу о средњовековним дивљаштвима и перверзним гадостима. Сељанка, средовечна жена, бирала је речи и ублажавала изразе, а пред сваком испричаном епизодом, као увод понављао се рефрен: „Да прости твој часни образ“...

Око 9 с(ати) увече уђосмо у Шабац. При месечини која се тулила, овај изумрли град губио је у своме страховитом изгледу сваку материјалност и чинио се као слика маште, покренуте језовитим стиховима какве мрачне баладе. Гомиле сурвина, наказне силуете згаришта, читаве бреше избијене на дућанским улазима, прозори без стакла као очи са ископаним зеницама, па онда оно потпуно мртвило по улицама и кућама; а хладни дах као да бије из опустошених и хунски опљачканих обиталишта и до ономад обилно пуних трговина.

Идемо даље. Бахат наших корака одјекује јасно по самртнички бледој ноћи. По негде, кроз празне собе блесне бојажљиво жута светлост свећа и укаже се кроз полупана окна погрбљена прилика какве старице која цуња тамо-амо као ноћна сабласт, и нестане је у дубини празних одаја. Пред неким испроваљиваним и разбијеним радњама и домовима стоји ослоњен или чучи стражар, војник, опхрван умором, чувајући од плљачкаша оно што Аустријанци нису доспели да однесу или попале, униште... По излазним улицама барикаде од сурвина, собног намештаја и најразличнијих кућних ствари.

Ујутру изиђосмо остављајући за собом покривене ровове, а заштићене споља поплетом од бодљикаве жице, разапете и укрштене преко сниских кочића који једва извирују из траве. Прођосмо те последње препреке и уставе (под надгледањем) наших сељака-војника, обазресмо на неколико још неслеглих гробова, обележених крстићима од још свеже врбовине, – обазресмо се још два-три пута према Шапцу, тако опустошеном и тако сатрвеном да човек дође на луду мисао: да то није јава, већ сан, сан у бунулу, сан у врућици која помућује мозак...

И широким, запрашеним друмом пролазимо кроз питому Мачву. Ређају се села: Штитар, Белотић, велика ушорена села са много удобних, лепих кућа. Све подсећа на кићени Срем, Бачку или Банат.

Пролазимо поред батаљона (војника) који заморени, после краткога починка грабе даље. Један војник, ударен сунчаницом, лежи онесвешћен крај друма. Нико се на њега ни не осврће, већ сви погнуте главе, лица блатњава од зноја и прашине, грабе, грабе даље. А једна стара сељанка са крчагом, у црној, спеченој, коштуњавој руци, прилази онесвешћеном војнику и кваси му лице водом док он без свести непомичан лежи. Остављамо цео пук за собом и пратимо неко време оком један аустријски аероплан који на великој висини лебди над нама, сив и мали као грлица.

У Богатић стигосмо пред подне. Једно од највећих села у Мачви; среско место. Овамо Аустријанци нису долазили него је општинском суду стигла само царска наредба: да „опћинско поглаварство“ и даље, још за неколико дана врши своје функције, док не стигну „оружници“ који ће преузети власт. Али, оружници не стигоше.

Споменуо сам већ како су наши резервисти, сва три позива, траљаво обучени. И не личе на регуларну војску, нарочито Крајинци и Тимочани, већ на страшну руљу револуционара. Ту су најразноврсније комбинације војничкога, српског и турског одела и грађанске и сеоске ношње. Гаће, влашке чакшире, круте и праве, турске блузе зелене као покошена трава; наше блузе суре као запрашене врбе, плави аустријски шињели; сељачке шарене торбе, наши платнени прљавосиви и турски бледозелени ранци, чупави аустријски телећаци; шајкаче у неколико боја, влашке шубаре, спортске капице, чојани и – сламни шешири...

Аустријанци, бежећи испред ових адраповаца, а држећи да је ово „ландштурм“, вајкали се како ће тек бити кад наиђе „регуларна војска“.

А на Дрини, гласи прича, разговарали се преко воде наш и аустријски стражар. Аустријанац се чудио каква ли је то шарена „униформа“ – „полиформа“, а наш му је објашњавао: „Ето, видиш овај мундир!; скинуо сам с једног Турчина, Алах нек му буде милостив!; ове чакшире су ми успомена на једнога брата Бугарина, Бог да му душу прости!; а ово ми је капче пред смрт поклониио један Арнаутин. Још када с тебе скинем тај нови шињел, бићу сасвим добро опремљен.“

[14] 26. (августа), у Богатићу.

У недељу, 24. августа пробуди ме песма звона са сеоске црквице. „А звуци њихови сетно / кроз цветни трепере дол / ко чежњу собом да носе / ил' тугу и тихи бол...“ И мене обузе нека скрушеност да у мало не одох у цркву.

Увече чусмо да је наша војска: Прва Армија и Тринаести Пук, прешла на два места у Срем, земљу равну. Усхићење би доцније помућено

гласом: да је Тринаести Пук силно нападнут несразмерно већим одредом непријатељске војске. Седели смо у кафани. Командир је певао ону дивну: „Nach Frankreich zogen zwei Grenadier, sie waren in Russland gefangen...“¹⁰ И онда чусмо да је тај пук одсечен, чак и заробљен. Тешили смо се да су то „коморцијске вести“, али добро расположење оде до ђавола.

Ујутру ме пробуди роса и студ и потпуно ме депримира вест да је заиста Тринаести Пук сатрвен. Један батаљон заробљен, маса изгинула, а многи и многи се подавили у Сави препливавајући је... Пук је прешао на ону страну чамцима, да осигура постављење понтонског моста и прелаз осталих трупа. Понтони рабатни, није их било ни колико треба; мост није могао бити постављен и – катастрофа је наступила. Доцније чусмо да се доста њих спасло бежећи ка Првој Армији Али тај неуспех гушио нас је и даље изазивајући мрачне слутње.

Увече рано легосмо. Спавао сам рђаво. Канонада на Дрини, коју сам чуо још предвече, бивала је све жешћа. Иза тешкога сна пробудих се у 2 сата после поноћи. У даљини, са Дрине, а до ње је десет километара, чула се страховита музика: пуцњи тешких градских топова, чији одјек као замирући рик рањене звери, грување хаубица које се у одјекивању удвостручава, клокотање митраљеза и један бескрајни хук пушчане паљбе, као да стотинама таљига у трку јуре калдрмом; или, као кад летња плаха киша у крупним капљама удара у суво шаторско платно. Комплетна војна музика...

Аустријанци опијени „победом“ над Тринаестим Пуком, на неколико места прешли Дрину. Борба је била очајна, но хвала Богу, сузбијани су јуначки. И сад још кад ово пишем, око 5 сати по подне грме топови на Дрини: наши негостољубиви сељаци протерују и последње незване и наметљиве госте. Неке, ево, и доводе; има их на стотину. А над нама лети, зврјећи, један аустријски аероплан и чекамо да опет заклокоће на нас митраљезом; то нам је последњих дана редован гост.

[15] 4. Септембра, у Липолисту.

Из дана у дан и сваке ноћи допиру до нас одједи борбе. По грмљави топова наслућује се дужина фронта који нападају: од Лознице, па до Митровице.¹¹ Овај окршај без починка замара и нас у позадини.

Командант Тимочке Дивизије, из које је Тринаести Пук, Кондић – смењен.¹² Говори се да је кривица за погибију Тринаестог Пука и до самих војника – Влаха из Крајине. Да ли ова погибија, да ли развученост наше војске на сувише дугачком фронту, или очајна решеност Аустријанаца

¹⁰ Стихови из познате песме Хајнриха Хајнеа *Два гренадира*; компоновао је Франц Шуберт. У њој се опева победа Руса над Наполеоном.

¹¹ Овде аутор дневника мисли на Мачванску Митровицу.

¹² Према шематизму из 1910. године, III Пешадијски Пук био је у миру стациониран у Пироту; командант је био пешадијски пуковник Владимир Кондић.

да се има какав било успех, учини да се главно ратиште опет пренесе на Дрину. Тек, Прва Армија, која беше већ дубоко у Срему и чији је штаб био у Купинову, напусти Срем и пређе Саву... Ми кретосмо у 1 сат поподне, 1. септембра из Богатића и стигосмо у 7 сати увече у Липолист.

Опет смо у близини Цера, сада са северне стране његове; у селу, у коме беху раније Аустријанци, али на коме се не примећују трагови рата. Јасно се одавде виде боре и увале, пропланци и шуме по падинама ове планине којој је, канда, суђено да се опет насише крви људске.

Прејуче пре подне аустријски аероплан пронађе нас и овде, а дочекан шрапнелском ватром начини круг и дигнувши се високо одлете ка Дрини. Мали, лоптасти облачићи, ствараху се око њега од експлодованих шрапнела и бели као паперје, лагано се расплињаваху.

Увече, кад сунце са запада разбацује пурпур по лаким, расутим облачићима и кад се на месту где је оно утонуло рашири златножута светлост, као пламенчић кандила пред иконом, и кад се затим све ово угаси, избледи и потамни, па се небом оспу звезде, далеке и индиферентне звезде, и набели млечни пут преко целог свода, – тада осетим ону неодређену сету коју чујем и у звуку звона и која ме прати и кроза зелена поља и кроз ливаде у цвету, док се на хоризонту губе планине у бледоплавој вечерњој измаглици; а око мене мир, мир нарушен само по каткад цвркутом птица, блејањем оваца или монотоним, развученом и тужном песмом сељанке у даљини.

Таква меланхолија и таква скрушеност беше обладала мноме и синоћ. И пошао сам у шатор да легнем, кад чух потпоручника где реферише командиром: „Извештавају са Саве да је тамо све мирно, само се виде пожари од запаљених села у Срему...”

[16] 20. Септембра, у Липолисту.

4. Септембра предвече беше наређена приправност. Спаковао сам све ствари и легао сам на голу сламу да проспавам сат-два пре него што кренемо на Радоњића Брдо; бар тако је изгледало да ћемо опет на ту страну. Тако је изгледало, јер Аустријанци беху прешли код Дреновца и загрозили Шапцу. Код Шапца је било веома мало војске. Ситуација беше озбиљна: веровало се у потпуно напуштање Мачве и Поцерине, па да се заузму положаји око Цера. Но до тога, хвала Богу и пипавости Аустријанаца, не дође. Те ноћи не усудише се да нападну, а после нашим су из дана у дан пристизала појачања и Аустријанци остадоше као приковани у оним баруштинама од Парашнице до Дреновца.

6. Септембра, после подне, зајецаше звона са липолиске цркве. У даљини, тамо на Дрини, рикали су топови. Из цркве изнесе ковчег од необојених дасака, слупан на брзу руку. Пред раком, уза саму цркву, стајали су Војвода, официри из Штаба, група војника и стараца и гомила

жена. И док је свештеник појао последњу црквену песму, а из цркве се лагано ширио мирис тамњана, Војвода је пригушено плакао. Војнички болничари спустише ковчег; затутња земља коју су згртали у раку. Свет се разиђе, а над свежом хумком остао је прост, необојен крстић. Приђох и прочитах натпис: „Јован Јовановић, коњички мајор, погинуо 5. септембра у борби под Узвећем.“¹³ Сиромас Јоца, Јоца „Шкарт“, мој друг из више реалке. Бог да му душу прости!

И долазили су старци и жене да потраже гроб „господина Јове“. Један скиде капу и прекрсти се. „Сиромас господин Јова“, рече, „био је у нашој кући.“ А тај старац је добегао из Узвећа које су заузели Аустријанци и где је погинуо „господин Јова“. И недељом, после службе, згртала се око свежега гроба гомилица чисто обучених девојака и младица. Све су тужно гледале у тај гроб, а неке су брисале очи марамицама, сећајући се, свакако, својих милих и драгих који су тамо одакле час по час пригушено рикне челична звер. Неке су над овим гробом оплакивале оне којима се не зна, нити ће се икада наћи гроб.

И гроб „господина Јове“ остајао је сав у цвећу, простоме као њихова душа – пољском цвећу, и засут лепим, једрим јабукама које су ове сељанчице донеле из својих јабучара као милодар сиротом „господину Јови“. А кандииоце пред крстом, које би прекодан куњало под млазом јасне светлости јесењег сунца, разгорело би се кад падне мрак и као ореолом обасјало би прости, необојени дрвени крст.

Пролази дан за даном. Све једноличније. Увече седимо под црквеном шупом. Милан Цветичанин одсвира коју на поповој виолини; командир пева, поп га прати. Не иде нам се на спавање, јер то и није спавање, већ смрзавање. Ноћи студене као да је новембар.

16. (септембра) пређосмо командир и ја у „кантонман“, у школску зграду. Било је и крајње време. Добро сам, ипак, издржао...

И болница се иселила. Заробљеника ретко. И стари знанац – аероплан почео да изостаје; киша и ветар му сметају. Понекад новине, писмо од Олге или маме, или добар глас о нашој офанзиви у Босни. То ми је једино задовољство и духовна храна. Ракијом убијам чамотињу; радим по цео дан и очекујем да пођем на одсуство...

[После смрти песника Душана Капетановића, 1915. године, дневник је наставила да пише његова супруга Олга Капетановић. На пет страница исписаних од Митровдана до Божића 1915. године, она је, обраћајући се

¹³ У српској војсци пред рат постојала су три војна лица са истим именом, у коњици: Јован Н. Јовановић, Јован М. Јовановић и Јован Р. Јовановић. Овде се мисли, вероватно, на Јована М. Јовановића, из IV коњичког пука (Београд), који је био командир Одељења коњичке телеграфије у Нишу; пред рат је био коњички капетан I класе.

мужу Душану, сликовито, са пуно осећања, описала своје тешко стање, те године, у поробљеном Београду]:

[17] На Митровдан 1915.

Драги мој Душане,

Допусти ми да наставим твој недовршени дневник. Допусти да забележим све мисли моје, и сва осећања, и сав бол, и све патње, и сва страдања које сам вековима преживела и које ћу преживети. Мени се чини да вековима живим, јер дела велика и силна ређају се једно за другим, људи страдају и умиру, мапе се мењају, цареви нестају, а ја – живим, и гледам све то и само живим, живим, живим.

Допусти ми, мили мој Душане, да унесем душу моју напаћену и уцвелоно моје срце у ову књигу и да ми то буде разговор с тобом, да то буде разговор наших душа, искрен и пријатељски; то да ми буде накнада за све муке, све боле, све сузе и сва страдања моја.

Душане мој, ти си умро, Београд је пао, Србију каља и гази Немачка смрдљива и гадна нога, а сурови и некултурни Маџар развио своје полицијско господство и кињи робље незаробљено Београдско.

Страшно је то када се Немац осили, страшно је када немачка војска уђе у неку земљу, јер сви они сваки за себе, досадни су, а сви скупа просто убијају душу и притискају мозак. Човек не може да заборави ни једнога момента да су ту, јер су свуда: на улици, на путу, у сваком дворишту, у свакој кући, из свих прозора и из свију врата; они и опет они, извиру и јуре као бујица улицом и сметају, просто: не дају човеку ни дахнути. И тако се човек у својој кући осећа као у неком вртлогу, као у неком чуду, као у неком врзином колу; тешко му је, не може да дише ни да живи. Гњаве га, лепо ухвате за гушу и стежу, стежу све јаче. Ах! све ћу ти испричати, све што сам видела и осетила за ово време, али онако, без реда, кад се чега сетим; причаћу ти и гледаћу да ништа не заборавим.

Ето, почећу од оне ноћи страшне, када је у ону, несрећну по нас кућу, ударила граната, уништила наново све, и тебе ранила, тако рећи убила. Или ћу почети од онога кобног и страшног дана када ти онај Енглез рекао да имаш туберкулозу; или од дана када је проклета Аустрија предала Србији ултиматум. Ах, сећаш ли се, Душане, како си тада био узнемирен; сећаш ли се како ниси могао до зоре да се смириш, као да си слутио и осећао да ћеш у том рату и ти пропасти. Али не, нећу одредити где ћу почети, причаћу ти када се чега сетим и кад ми што падне на памет.

Ах, Боже мој, Боже мој! створи победу од жеља, а државу од уздаха и суза несретних и прегажених народа! Ослободи нас, Боже, и избави нас од тешких окова ропства и усрећи нас, о Милостиви!

[18] 16. новембар, у недељу.

Драги и мили мој Душане,

Одавно се нисмо разговарали; не љути се. У овој гужви и несрећи ми се овде само снабдевамо намирницама и другим разним потребама. Идемо, тражимо, купујемо, а највише идемо и не урадимо ништа, не нађемо ништа. За све је тешко. Тешко је доћи до хлеба, тешко за брашно, шећер и масти и нема, те ти овај наш живот јадан, велики и, изгледа, вечити пост.

Ова Швабурија догрдила и досадила; тешко заробљеном Београду! Сваки дан нове плакате, нове заповести. Прво су тражили да се пријави свако. Друга је заповест била да се преда оружје и све ствари на послугу. И тако редом, готово сваке недеље изађе по који нов плакат и то све грђи и гори. Јуче је изашао опет нов зелен, дугуљаст и званичан. Гласи: да свако, ако му то војно лице затражи, мора показати, а евентуално и дати све што има од бакра, месинга и вуне. Замисли само: и душек испод нас и јастук испод главе ће нам однети.

Страшно је ово; све мора да се да, или ако би се ко усудио да сакрије има да плати 200 круна казне или 14 дана затвора; и разуме се, опет мора дати. Па барем да купују, да плаћају за те ствари, многи би продали, јер сви су остали или са мало, или без ичега. Беда куд год погледаш, на све стране, новац нам побили: за два динара 1 круна и ти сад живи ако можеш. А кажу да су неке од ових наших будала ишле да се жале на скупоћу. Они, разуме се, издали ценовник и то за њихов новац, за наш дупло, и сад испало још црње и горе. Тако је то кад се ова разна швапска јеврејска бушкарала умешају и онда, разуме се, испадне све натрашке.

Кући још нисам ништа јавила; написала сам две карте и чекам прилику да их пошаљем, јер пошта још не ради. Душанче, ти ћеш мој страх сада можда боље разумети, пре ниси могао да ме схватиш и разумеш. Зашто ми се у сну не јавиш и не кажеш ми шта да радим и куда да се окренем, на коју страну. Ти си биће вечности; за тебе су наше муке пролазне и кратке као моменти и зато и нећеш, ваљда, да ми кажеш излаза из ове незгодне ситуације. За тебе су то пролазни моменти и држиш да је и боље можда да и ми што пре свршимо, да бисмо били велики и вечити и бесмртни као што си ти. А умро си са бригом и са жељом за нас. Кажми нам шта да радимо, реци нам, мили наш Душане! Ноћас ми је у сну мама пребацивала много. Ја живим два живота: у сну и на јави. Толико сам овом страхотом збуњена да готово и не знам које је јавна, а које сан и које управо нешто вреди.

Хтела сам опет писати сада после ручка, али ме прекиде страшна лупа на вратима. Изађем, напољу стражар, некакав несимпатичан Шваба; заповеда да се чисте улице од снега. Рекох му „добро“, али он се не задовољава, само виче: „клајх, клајх!“ – и ја онда прекидох разговор, да

очистим улицу од снега. Сад сам готова, руке су ми промрзле од зиме; све неки нови послови: чистим улице, носим џакове, вешкорпе, лонце, све улицом као нека служавка. Душане, зар те не дира то што се ја тако мучим!? Већ има два месеца како не једемо меса, ни колача; ово је прави Велики пост, мили мој!

[19] [Београд, без датума]

Драги и мили Душане! Јуче смо били на гробљу; то је требао бити к'о неки помен шестонедељни. Али је био врло бедан. Без попа и вина, без жита и колача и других послastiца које ти волиш и које се обично носе на гробље. Само цвећа, то смо ти могли, Душане, донети, јер се не купује; набрасмо ти га овде код тетке у башти. Душане, ти знаш да ја верујем у Бога и душу. Тебе сам гледала умирућег, тојест: ти си ми се јавио, твој лик у светлости отишао је на Небо. Ти си праведан, јер си био поштен, исправан и добар и твоја праведна душа отишла је у Небо да сунцем постане; и ја то верујем! И када сам ређајући оно цвеће стајала поред твога гроба, – синило је сунце! и ја сам говорила: „Душане, само цвећа, то можемо да ти донесемо на гроб у овим приликама“. И ја верујем да си ти био задовољан, јер нас је душа твоја кроз сунчеве зраке поздравила. Људи носе на гробове својим милим и деле обично она јела која су „они“ волели. А мени дође једном жеља да на твој гроб доносим сва нова дела и књиге, јер ти си књиге највише волео. Сада до виђења, идући пут можда ћемо се разговарати о нашим малишанима.

[20] На Божић 1915. године.

Тужан је ово Божић, Душане мој, тужан и црн и тих и суморан, јер су тужна и срца наша, јер је жалосна душа наша, јер је ваздух испуњен уздасима свију нас који смо ожалосћени жалосћу својом и жалосћу општом. Тужан Божић, још тужнији народ српски, „робља аустриско“. Нема звона – поскидали су, нема пушака – покупили су, да огласе Божић побожном и верном и добром народу српском. Нигде никога нема на улици; свако се увукао у кућу да у тузи и у великом болу преживи ове празнике, желећи да што пре прођу, јер нас све боли један исти бол, бол робља аустрискога.

Држава је пропала, Душане, земља утамањена, народ цео, несрећни народ српски, упропашћен. Ти ниси видео, Душане, наше јадне сељанке што маст купују за круне аустриске, а за своје производе којих имају још на жалост врло мало, траже – ексере. Ниси видео, јер си отишао у Сунце заједно са мајком твојом, заједно са Мајком нас свију: Србијом. Живео си у Србији, волео си је; и ми смо је волели, али ти си ју волео више, јер си умро заједно са њом, не могући поднети ни ову пролазну пропаст њену. Пролазну, велим, Душане, јер су жеље моје велике и нада

и вера јака у Васкрсење и Спас народа српског „мученика Косовског“. Опрости, Душане, занела сам се за наше земаљске ствари и пишем о њима, али што се извињавам; пишем о твојој љубави, о Србији и твоме идеалу, Србину.

Шта још да ти пишем? Не могу више о општим стварима, јер ме боле и вређају све разне ситнице и крупнице које се дешавају у овим несрећним и пуним искушењима данима. Да ти о деци нашој пишем, Душане! Друга мама је, колико је могла, заменила милога и доброга Душана, који се увек старао да деца његова што радосније проведу овај радосни иначе, а ове године тужни празник Христовог Рођења...

Душан Капетановић
(1881–1915)